

آلمانها در ایران طی جنگ جهانی اول

Oliver Bast.

Les Allemands en Perse pendant la première guerre Mondiale

Institut d'Etudes Iraniennes 1997

انجمن ایران‌شناسی دانشگاه سوربن نوول پاریس که با مدیریت یان ریشار، ایران‌شناس فرانسوی، اداره می‌شود تاکنون کارهای خود را به سه صورت منتشر ساخته است: آثار؛ آثار و خاطرات؛ اسناد و کتب مرجع. کتاب **آلمانها در ایران طی جنگ جهانی اول** که در ردیف آثار و خاطرات گنجانده شده است، اثر آلپور باست، پژوهشگر و شرق‌شناس جوان آلمانی است که شش تاریخی خود را مدیون دو استاد مورخ به نامهای کُنرات کنیس (K.Canis) و امانوئل گیس (I.Geiss) می‌داند؛ این دو استاد در طول دوران تحصیل وی در دانشگاه هامبلد در برلین، علاقه‌اش را به تاریخ سیاسی برانگیختند. وی در بخشی از صفحه آغازین، نقش بورس تحقیقاتی اداره «خدمات تبادل آکادمیک آلمان» را که در تکوین این اثر نقش بسزا داشته، بسیار کارآمد ارزیابی کرده است. باست همچنین برای تهیه اثر خود از مساعدتهای مؤسسه تاریخ آلمان در پاریس و انجمن ایران‌شناسی فرانسه در ایران بهره‌مند شده است.

اندکی پس از آغاز جنگ جهانی اول در سال ۱۹۱۴، ایران که به دو منطقه نفوذ انگلیس و روس تقسیم شده بود، رسماً بیطرفی خود را اعلام داشت. با این حال، کشور صحنه کشمکشهای نظامی روسها، عثمانیها، آلمانیها و انگلیسیها بود که مورد حمایت عناصر ملی‌گرا و عشایری ایران بودند.

دلایل متعددی گنش پرتوان آلمانها را در ایران توجیه می‌کرد: متزلزل ساختن قدرت استعماری بریتانیا، متوقف ساختن استخراج نفت که از سال ۱۹۱۲ برای بریتانیا اهمیت سوق‌الجیشی یافته بود، و مهمتر از همه برقراری تماس با حبیب‌الله خان، امیرافغان، برای ترغیب و تشویق وی به برانگیختن شورش در هند. یکی از آلمانهای آن دوره که نامش در تاریخ ثبت شده واسموس ملقب به «لورنس آلمان» است.

این کتاب در اصل براساس اسناد بایگانی وزارت خارجه فرانسه که تا به حال از چشم مورخان دور مانده بوده تهیه شده است، و خاستگاه سیاست فرانسه را به رغم اعتدال منافع این کشور در ایران به خوبی نشان می‌دهد. در این اثر، به اسناد دست اولی به زبانهای اروپایی و ایرانی برمی‌خوریم که بار دیگر سیاست غربیها را برای تسلط بر

خاورمیانه به خوبی آشکار می‌سازد.

رساله ۲۰۵ صفحه‌ای این مورخ جوان مشتمل بر دو فصل - که متن اصلی کتاب را تشکیل می‌دهند - نتیجه، فهرست منابع مطالعه شده بایگانی وزارت امور خارجه، کتابشناسی، بخش زندگینامه‌ها به اضافه دو نقشه از کشور ایران است. موضوع فصل اول «خلاصه گاهشماری تاریخ آلمان و ایران در جنگ جهانی اول» است که سه بخش دارد: (۱) از آغاز سال ۱۹۱۵ تا بهار ۱۹۱۶: دوره شدت فعالیت آلمانها در ایران؛ (۲) از تابستان ۱۹۱۶ تا فوریه ۱۹۱۷: از سرگیری فعالیت آلمانها در ایران و برتری ترکها؛ (۳) آلمان و ایران تا پایان جنگ. فصل دوم «فعالیت آلمانها در ایران از دیدگاه دیپلماسی فرانسه» چهار بخش دارد: (۱) از آغاز سال ۱۹۱۵ تا ۱۵ نوامبر ۱۹۱۵: اوج فعالیت آلمانها؛ (۲) افول فعالیت آلمانها تا ماه مه ۱۹۱۶؛ (۳) دوره میانی از مه ۱۹۱۶ تا نوامبر ۱۹۱۷؛ (۴) از نوامبر ۱۹۱۷ تا پایان جنگ: تهدید از سرگیری فعالیت آلمانها.

از جمله کارهای جالب توجه این نویسنده، اشاره به شماره مرجع آن دسته از اسناد بایگانی وزارت خارجه فرانسه است که وی از آنها برای تحقیق استفاده کرده است و در آخر کتاب با عنوان «اسناد مطالعه شده» آمده‌اند. بخشی از قسمت پایانی این اثر، به زندگینامه‌ها اختصاص دارد که به ترتیب الفبای لاتین تنظیم شده است. از جمله رجالی که شرح احوال آنها در این قسمت آمده است: احمد شاه، علاءالسلطنه، فیلیپ ژوزفلوئی برتی‌لت، احتشام‌السلطنه، عین‌الدوله، فرمانفرما، ورنر اتوفون هنتینگ، کامران میرزا، شیخ خزعل، فرتیز گلین، حسینقلی خان نواب، ... اطلاعات مربوط به زندگینامه شخصیت‌های ذکر شده در این مجموعه عمدتاً از کتابهای شرح حال رجال ایران، مهدی بامداد، ۶ جلد و وزیران ایران، عبدالرفیع حقیقت، انتشارات کوشش، ۱۳۷۴؛ شرح احوال رجال ایران ۱۹۵۰ - ۱۹۰۰ و سیاست‌گذاران و رجال سیاسی در روابط خارجی ایران، دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی، ۱۳۶۹ برگرفته شده است.

کتاب حاضر علاوه بر استناد به اسناد وزارت خارجه فرانسه، تاحدودی نیز با بهره‌گیری از متون تاریخی فارسی نوشته شده که نویسنده در مقدمه صراحتاً به این امر اشاره کرده است: پس از کنکاش در اسناد وزارت جنگ (بخش تاریخ نیروی زمینی) و بررسی ماهیت اسناد مورد علاقه‌ام، باید به منافع انکارناپذیر فرانسویها و نقش آنها در تاریخ ایران در طول جنگ جهانی اول صحنه بگذارم. مع الوصف، تا آنجا که به موضوع کار من مربوط می‌شود، این اسناد به دلیل بازتاب کمی که دارند، کمتر جالب توجه به نظر می‌آمدند.

علاوه بر این متون و اسناد منتشر نشده فرانسوی، بخشی از مطالعه و تحقیق من نیز بر اسناد و مدارک منتشر شده، به خصوص آثار فارسی زبان، تکیه دارد. هم

مجموعه اسناد و هم خاطرات. اسناد وزارت کشور که در بایگانی سازمان اسناد ملی نگهداری می‌شوند و به وسیله کاوه بیات با عنوان **ایران در جنگ جهانی اول: اسناد وزارت داخله منتشر شده** به خوبی نفوذ آلمانها را آشکار می‌سازد. از جمله آثاری که مورد استفاده قرار گرفته شده، اسناد پلیس مخفی است که به وسیله ایرج افشار با عنوان **خاطرات و اسناد مستشارالدوله صادق، مجموعه سوم: راپورتهای پلیس مخفی به چاپ رسیده است**. در مورد خاطرات، علاوه بر کتاب **خاطرات سپهر**، از **خاطرات خزعلزاده**، به خصوص، استفاده شده است که اطلاعات دقیق و کاملاً جالبی در مورد فعالیت آلمانها در ایران به ما می‌دهد.

این اثر علاوه بر اشاره به تاریخ روابط آلمان و ایران در جنگ جهانی اول، دیدگاه دولتمردان فرانسه را نسبت به نفوذ آلمانها در ایران نیز مورد بررسی قرار داده و از زوایای مختلف به تحلیل و ارزیابی آن پرداخته است.

محمد عوادزاده

نقش علمای شیعه در برابر استعمار

(۱۹۰۰ تا ۱۹۲۰ / ۱۲۷۹ تا ۱۲۹۹ ش)

سلیم الحسنى. دور علماء الشيعة في مواجهة الاستعمار ۱۹۰۰ - ۱۹۲۰. بيروت، التدبير للدراسات والنشر، ۱۹۹۵ م. ۸/۱۴۱۵. ۲۴۴ صفحه، قطع رقیمی.

شیعه به مثابه یک جریان احیایگر نظام ارزشی اسلام از پگاه بعثت حضرت محمد (ص) تا حال حاضر، در درازای تاریخ مطرح بوده است. کارکردهای اجتماعی و سیاسی شیعیان غالباً منبعث از موضعگیریهای ائمه اطهار علیهم السلام و نقش تعیین‌کننده آنان در راهبری جامعه بوده است، و این در حالی است که شیعیان همواره مورد تعرض بوده‌اند و از سوی حاکمیت جور تلاش فراوان به منظور سلب پایگاه مردمی راهبران آنان در جامعه به عمل آمده است.

عملیات ترور و تسویه حساب‌ها، توسل به زور و خشونت، دستگیری، زندان و شکنجه هرگز موجب نشد تا ائمه شیعه از ایفای نقش حساس خود در جامعه غفلت